

УДК 82-94Я22

(НЕ)НАШЕ МІСТО: КОНКУРУЮЧА ПАМ'ЯТЬ ПРО МІЖВОЄННИЙ ДРОГОБИЧ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ

Яворська О.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті досліджено тексти про Дрогоби́ч міжвоєнного періоду, написані різними мовами, зокрема польською та українською. Зроблено спробу простежити відмінність пам'яті про міжвоєнний Дрогоби́ч та змінність топосу міста в польській і українській літературах. Виявлено, що в мемуаристиці цей топос представлений трьома конкуруючими дискурсами, польським, українським та єврейським, які по-своєму витворили кожна національна пам'ять. Стверджено, що найбільш чисельно в літературі пам'яті представлено польський наратив, у якому національна пам'ять поляків вимальовує топос багатокультурного міжвоєнного Дрогоби́ча передусім як польського міста, а присутність у ньому євреїв та українців слугували як доповнення до загальної картини міста.

Ключові слова: багатокультурне місто, мемуаристика, пам'ять, конкуруючий дискурс, наратор, топос міста.

Постановка проблеми. Як зазначають дослідники, Дрогоби́ч міжвоєнного періоду був типовим містом на українсько-польському пограниччі, представлений кількома національними громадами, які по-своєму розвивалися у всіх сферах суспільного життя. Згідно з переписом 1921 р., населення міста налічувало 26 756 осіб, з яких 44,3% становили євреї, 31% – поляки, 24,4% – українці та незначна кількість представників інших національностей [4, с. 152].

Сьогодні багатокультурність міжвоєнного Дрогоби́ча не викликає сумніву і знаходить підтвердження в статистиці у царині літератури. Кожен з народів, присутній у тогочасному місті, вибудовував власну ідентичність в опозиції супроти Іншого, відтак у мемуаристиці воно представлено трьома конкуруючими дискурсами, які витворили кожна національна пам'ять, в тому числі й трагічна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що інтерес до топосу міжвоєнного Дрогоби́ча зростає як у дослідників польської, так і української літератури. Ці зацікавлення переважно сконцентровані навколо топосу міста у творчості Бруно Шульца, Івана Франка, Анджей Хцюка і представлені літературознавчими працями Віри Меньок, Вікторії Дуркалевич.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у недостатньому вивченні топосу міжвоєнного Дрогоби́ча саме з точки зору конкуруючої пам'яті.

Мета статті: простежити відмінність пам'яті про міжвоєнний Дрогоби́ч та змінність топосу міста в конкуруючій національній пам'яті поляків, українців та євреїв.

Виклад основного матеріалу. У ХХ ст. Дрогоби́ч став жертвою кривавого терору російських та німецьких окупантів, голокосту, післявоєнних етнічних чисток. Трагедія міста простежується в мемуаристиці і представлена різними жанрами: листи, щоденники, спогади, нариси, мемуарні оповіді тощо, які польський літературознавець М. Карчмарек узагальнив терміном література пам'яті [6].

Тексти про Дрогоби́ч міжвоєнного періоду написані різними мовами, зокрема польською (спогади поляків та полонізованих євреїв), українською, німецькою. У них представлено Дрогоби́ч як місто менш або більш віддаленого минулого.

Нарація про Дрогоби́ч міжвоєнний представлена двома характерними дискурсами. Перший, приватний, дискурс становлять тексти, у яких авторське «я» розповідає про себе у місті та про свої приватні справи. Тут, незалежно від національної приналежності, наратор згадує багатокультурне місто з ностальгією, часом з відтінком іронії. Натомість другий дискурс має більш публічну оцінку, враховує національно-патріотичні інтереси свого народу, «свого» міста, де наратор промовляє від імені своєї суспільної групи і часто представлений як «ми».

Найбільш чисельно в літературі пам'яті представлено польський наратив. Національна пам'ять поляків вимальовує топос багатокультурного міжвоєнного Дрогоби́ча передусім як польського міста. Присутність у ньому євреїв, українців та представників інших національностей не бралася тут до уваги за винятком окремих незначних подій чи постатей, які слугували то як доповнення до загальної картини міста, то як тло до увиразнення польської ідентичності. Саме домінуючий польський наратив про міжвоєнний Дрогоби́ч спричинив, на нашу думку, одностороннє трактування майже ідеального співіснування у місті трьох народів: поляків, українців та євреїв.

На думку дослідників, таке загальне уявлення про життя в Галичині було нав'язане ще панівною Австрією і розглядало монархію як Космос, «мозаїку народів», що мирно співіснують під владою доброго цесаря, який забезпечує своїм мешканцям врегульоване і безпечне існування [9, с. 106]. За таких умов практично не було причин для міжнаціональних конфліктів серед населення галицьких міст, у тому числі й Дрогоби́ча, оскільки *de jure* жодна з національних груп самостійно не могла впливати на важливі для монархії рішення. Крім того, значна частина найбільшої за чисельністю національності Дрогоби́ча, євреїв, була полонізованою, досить поширеним було явище мішаних шлюбів, де хтось із подружжя мав польське походження. У свою чергу поляки теж не були зацікавлені у загостренні міжнаціонального конфлікту з українцями, доки вони голосно не говорять про свою незалежність, автономію та культурну ідентичність.

Проте у міжвоєнний період таке трактування зазнає кардинальної зміни і монархія сприйма-

ється вже не як «цісарство святого спокою» [8], а як «примусова нелюдська спільнота» [9]. Як свідчує колективна пам'ять кожного з народів, насправді існувала, хоч, на перший погляд, негостро проявлялася фундаментальна різниця у трактуванні монархії українцями, поляками та євреями.

Початок Першої світової війни, коли після короткотривалої втрати Австрія відновила свій вплив на цих землях і почала гостро виступати проти незалежності Польщі, став переломним моментом в оцінці поляками австрійського панування в Галичині. Зокрема дещо змінилося їхнє ставлення до українців. Як свідчить польська національна пам'ять, вони почали сприймати українців як близьку їм культуру: «Це ж бо звичайні люди, такі самі, як ми і ви» [5, с. 172], натомість євреї сприймалися і українцями, і поляками, як «абсолютно Інші», як «заповідник незвичної інакшости» [5, с. 207].

Листопад 1918 року увиразнив розбіжності у поглядах кожного народу на його майбутнє і топос міста зокрема. Кардинально різний розвиток польського, українського та єврейського культурного та національного життя започаткував цілий ряд міжнаціональних конфліктів, які були особливо гострими в 1918- 1919 р. між поляками та українцями та в 1939 р. досягли апогею між поляками та євреями, між українцями та євреями.

Тому у контексті міфу багатокультурності міжвоєнного Дрогобича виразно помітна різниця між топосами, які було виписано в Галичині безпосередньо в час між двома світовими війнами та пізнішими топосами, які виникли після Другої світової війни в еміграції.

Саме польська національна пам'ять витворила в літературі ідеальний світ, зруйнований Другою світовою війною. Міжвоєнний Дрогобич знову стає актуальним для польськомовної літератури, яка виникла після першої хвилі еміграції. Тисячі біженців, репресованих, інтернованих імпортували пам'ять про «свій» Дрогобич до інших країн та навіть на інші континенти. З польської перспективи втрати Східної Галичини спогади про ці території характеризуються ідеалізацією, часто сакралізацією пригадуваної дійсності. Та навіть коли у них говориться про «наш багатокультурний» Дрогобич, не виникає сумніву, що він передусім польський, а Інші «є лише бажаним і природнім елементом цілісного образу, однак лише доти, дотримуються визначених «нами» правил гри» [7, с. 67]. Тому представлені спогади про життя у місті українців та євреїв лише творять своєрідний колаж, який повинен увиразнити розквіт польської національного і громадського життя у місті.

Отже, в польській національній пам'яті міжвоєнний Дрогобич присутній як топос втраченого краю дитинства, часто елегійний, ідеалізований, зі збереженим стилем старосвітського життя галицької провінції. На жаль, така оцінка тогочасної дрогобицької дійсності у польськомовних нараціях почасти актуальна й сьогодні. Це нерідко спричиняє прочитання текстів про Дрогобич саме з точки зору полоноцентризму, не враховуючи існування українського та єврейського дискурсів.

Попри те, що в текстах польських авторів особливо відчувається загальна атмосфера іділічного життя у місті, у них можна знайти бага-

то «демаскуютьчих» моментів. Наприклад, повісті Анджея Хцюка «Антлантида» та «Місячна Земля», присвячені Дрогобичу, часто розглядаються польськими дослідниками як ностальгійні оповіді про тихе провінційне містечко, наскрізь просякнуте польським молодецьким патріотизмом. Уже сама назва стає ключем до інтерпретації творів у руслі емігрантських ностальгійних оповідань про безповоротно втрачений час дитинства. Індивідуальна пам'ять Хцюка, підсилена емігрантським досвідом, а головню втратою Польщею Східної Галичини, один за одним репродукує образи з міста дитинства. Автор визначає її як «щоденник з епохи дозрівання» і декларує, що ці книжки – це результат роботи його приватної пам'яті [5].

Коментуючи давні події з перспективи дорослого, Хцюк часто іронізує, вибираючи найважливіші та найбільш колоритні образи та події. Така дистанція дозволяє дещо «стусувати» пафос розповіді та здемаскувати ідеалізацію тогочасної дрогобицької дійсності. З перспективи часу та еміграції Хцюк пам'ятає місто більш критично: минулого не повернути, тому навіть те, що було погане в ньому, можна згадувати з тугою і синівською любов'ю.

Поряд з ідеалізовано-ностальгійними спогадами про місто і час дитинства, також присутні спогади іншого характеру, наприклад, про відомі криваві вибори до австрійського сейму, про вбивство у Трускавці польського політика Голувки оунівцями наприкінці серпня 1931 р. тощо. Хцюк болісно визнає, що польська влада в Галичині не давала українцям бажаних прав і неохоче визнавала їх право на незалежність.

Зазначимо, що діалогію Хцюка присвячено перш за все роботі людської пам'яті, хоча найчастіше її трактують виключно як ностальгійний гімн втраченому місту дитинства. Вважаємо, що дисонанс між тим, що написано в тексті, й тим, що можна у ньому прочитати, залежить від власної пам'яті кожного окремого читача, його асоціацій та потреб.

Національна пам'ять українців представляє Дрогобич міжвоєнний дещо в іншому ракурсі. Для української громади Дрогобича його багатокультурність, якою так захоплювались поляки, була тягарем у розбудові української державності у місті. Якщо поляки прямо говорять про «своє» місто, з позиції панівного народу, то українці розцінюють його як втрату основних свобод і громадянських прав, як період ярма, адже з утвердженням у Галичині польської влади в 1918 р. «польська політика супроти них часто була дурна і не раз підлягала найідіотичнішим хитанням і викрутасам, які впливали навіть не з якихось розпоряджень центральної влади, а найчастіше з глупоти місцевого воеводи, старости чи комісара поліції» [5, с. 203].

Як свідчить українська література пам'яті, міжвоєнний період був епохою недотримання обіцянок, репресій, фактичним нехтуванням українських прав на автономію, університет тощо. «Очевидно, за тим процесом нашої відбудови пильно стежила польська влада. Затривожена його розмірами, вона намагалась усякими способами його спинити, послабити, бо зовсім здавити цей процес було їй не під силу. Засоби, яких для того вживано, мінялись відповідно до обставин і

ступенувались – починаючи з різних обмежень і заборон, а кінчаючи на пацифікації, урядових погромах» [2, с. 12].

Події листопада 1918 р. та подальша розбудова української влади у місті спричинили появу спогадів, які були сконцентровані довкола розбудови української влади в місті і більше представлені як пам'ять від імені «ми». Вони свідчать, як активізувалося українське суспільство практично у всіх сферах міського життя, акцентують на запровадженні українських шкіл [1, с. 466], часописів, товариств [2, с. 485, с. 515, с. 592], гуртків, самоідефікації вчителів тощо. З цих почасті коротких неоднорідних спогадів вимальовується топос українського Дрогобича в період між двома війнами. У них виразно простежується позиція самоствердження у місті української національної ідентичності, її увиразнення на тлі загальноного топосу міста, обґрунтування прав на нього.

Невід'ємним елементом мемуарів українських авторів є піднесений дух, відчуття гордості за те, що за короткий час існування української влади у місті українці стали самодостатньою громадою, розвивали свою освіту, культуру, суддівство, торгівлю, банківську та військову справу тощо. «Я не знаю іншої суспільности, яка б виявила стільки характерности і жертвенности, як тодішнє наше громадянство в Галичині. (...) У тому великому комплексі Дрогобичина ставала одним із передових повітів. Не тільки з уваги на кількість кооперативних крамниць, господарських чи культурно-освітніх установ, але головню з уваги на свідомість та організованість свого населення» [1, с. 11]. Про поляків тут згадується тільки принагідно, часто з іронією, часом з утіхою, що вдалося вирвати у них «наше» місто.

Попри радикальну конкуруючу пам'ять дрогобичьких українців та поляків існує ще пам'ять третьої національної спільноти – євреїв. Помітна певна, часто значна дистанція щодо їх культурної «інакшості». І в польській, і в українській культурній пам'яті євреї однаково представлені як «інші». Якщо польська національна пам'ять до 1918 р. ще допускала трактування українця як «свого іншого», то євреї завжди був «інший». «Єврей – це однозначно інший, часто інший, якого не розуміють, не люблять, не приймають у сім'ю і на якого навіть не поширюються загальноприйняті правила гречности» [с. 88]. Якщо інколи цей стереотип і руйнувався, то це переважно відбувалося у дитинстві або в ситуаціях на помежів'ї.

Усю складність польсько-українсько-єврейського життя у міжвоєнному Дрогобичі репрезентує пам'ять наратора оповідання Генриха Гинберга «Дрогобич, Дрогобич».

Представлений в оповіданні топос міста ілюструє, як індивідуальна пам'ять наратора апелює до колективної пам'яті єврейського народу, відсилаючи читача до широкого культурного контексту, своєї виразної присутності у різних видах мистецтва. Ця колективна пам'ять акцентує на особливій присутності євреїв у Дрогобичі, їх домінуючій чисельності у місті, на їх самосвідомості, та, не зважаючи на елегантний оптимістичний початок, представляє весь трагізм міста і євреїв у ньому напередодні та в перші роки війни.

Життя єврейського хлопця та його родини закорінені в Дрогобичі принаймні від трьох

поколінь. Попри значний капітал, воно далеке від ідилії. Ті, хто приставали до роду Люстігів, були євреями різного соціального і матеріального статусу: інтелігенти, ремісники, торговці. З початком війни трагічна доля не минула жодного з них. Після пережитих подій для наратора місто і життя у ньому назавжди втрачені, заблоковані режимом та образою.

Кожна політична влада, – австрійська, польська чи українська, а згодом ще німецька та радянська, – намагалася по-своєму маркувати міський простір, вносячи зміни у назви вулиць, парків, пам'ятників, інституцій тощо. Природно, що цим міським локусам надавали назв, пов'язаних з важливими іменами чи подіями власної національної групи і щоразу розцінювалось новою владою як невід'ємний патріотичний крок. Тому не дивно, що з перспективи особистого досвіду в гетто і в таборі смертників наратор пам'ятає місто як відчужений, мертвий простір, який змушує його триматись осторонь. Замість життя, облич, емоцій наприкінці оповідання читач знаходить маску, чуттєву пустку: «В Дрогобичі я більше не бував. (...) В будинку перестарілих після війни знову зробили бібліотеку. Перед входом посадили Пушкіна на цоколі з єврейського кладовища. Спереду Пушкін, позаду гебрайські літери. Я не знаю, що там зараз, і хто сидить на єврейському цоколі. А кам'яниця стоїть, маю фото. Побілена, з усіма карнизми, ніби нічого й не сталося. Нехай її чорт візьме, мені вона не потрібна» [3, с. 64].

Історія родини Люстігів є уособленням усіх дрогобичьких євреїв. Усвідомлення того, що минулий Дрогобич тепер лиш простір пам'яті та уяви, загострюється під впливом повоєнної дійсності. Розпорошеність та боротьба за самоствердження у чужині тих, хто вижив, і залізна завіса, символ ідеологічної прірви, теоретично не дозволяє повернення у ще недавно «наше» місто. Таке відчуття безповоротно втраченого світу можна порівняти хіба що з назавжди втраченим часом дитинства. У випадку дрогобичьких євреїв та поляків ці дві трагедії взаємопоглиблюють відчуття втрати: для них Дрогобич став втраченим в обох цих відношеннях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, Дрогобич ніколи не був однорідним з точки зору національності, віросповідання та мови, як і не є однорідною пам'ять про нього. Тому не можна говорити про нього як про місто, безапеляційно пов'язане лише з якимсь одним етносом, як рівно ж не можна визначити його національної ідентичності як єдино польського, єдино українського чи єдино єврейського міста. У міжвоєнний період патріотична національна пам'ять Дрогобича була змушена враховувати нове розуміння ідентичності, яке проголошувало її не однозначною і незмінною константою, а навпаки, розглядало її як вільний конструктор, де Інший розцінювався як «чужий», «дикий», «гірший». Як зазначає польська дослідниця К. Котинська, «вищість колонізаторів над колонізованими, білих над чорними, народів більших над меншими була «природною» мовою опису світу, що засвідчують незліченні тогочасні романи-подорожі та патріотичні романи, в тому числі адресовані дітям і молоді. Патріотизм у тому розумінні не залишав місця на вагання і

компромiси: одним словом, зводився до образу «або ми, або вони» [7, с. 64].

Пропонована сьогодні з точки зору комеморації пам'яті версія міста «і ми, і вони» дозво-

ляє згладити гострі кути в багатовіковій спільній історії поляків, українців та євреїв. Здоровий глузд радить усім пробачити минулі образи заради культурного майбутнього міста.

Список літератури:

1. Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – 858 с.
2. Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 776 с.
3. Генрик Гринберг. Дрогобич, Дрогобич... Львів – Івано-Франківськ: Журнал І – Лілея-НВ, 2012. – 392 с.
4. Нариси з історії Дрогобича / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
5. Хцюк А. Атлантида: Розповідь про Велике Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку: пер. із пол. / А. Хцюк. – К.: Критика, 2011. – 544 с.
6. Kaczmarek M. Proza pamięci. Stanisława Vincenza pamięć i narracja. – Toruń. – 2009. – 468 s.
7. Kotyńska K. Lwów. O odczytaniu miasta na nowo. – Kraków. – 2015. – 237 s.
8. Kożuchowski A. Pośmiertne dzieje Austro-Węgier. Obraz monarchii habsburskiej w piśmiennictwie międzywojennym. – Neriton – Instytut Historii PAN. – Warszawa 2009.
9. Woldan A. Mit Galicji w prozie polskiej. – Kraków. – 2002.

Яворская О.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

(НЕ)НАШ ГОРОД: КОНКУРИРУЮЩАЯ ПАМЯТЬ О МЕЖВОЕННОМ ДРОГОБЫЧЕ В ПОЛЬСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ

Аннотация

В статье исследованы тексты о Дрогобыче межвоенного периода, написанные разными языками, в частности польским и украинским. Сделана попытка проследить отличие памяти о межвоенном Дрогобыче и изменимость топоса города в польской и украинской литературе. Выявлено, что в мемуаристике этот топос представлен тремя конкурирующими дискурсами, польским, украинским и еврейским, которые по-своему создала каждая национальная память. Утверждено, что наиболее численно в литературе памяти представлено польский нарратив, в котором национальная память поляков вырисовывает топос многокультурного межвоенного Дрогобыча прежде всего как польского города, а присутствие в нем евреев и украинцев служило как дополнение к общей картине города.

Ключевые слова: многокультурный город, мемуаристика, память, конкурирующий дискурс, нарратор, топос.

Yavorska O.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(NOT)OUR CITY: COMPETING MEMORY ABOUT INTERWAR DROHOBYCH IN POLISH AND UKRAINIAN LITERATURE

Summary

The article deals with the text about Drohobych in post-war time, written in different languages, especially in Polish and Ukrainian. An attempt to trace the memory difference in interwar time and variability of Drohobych city topos in Polish and Ukrainian literature has been made. It has been found that this topos has three competing discourses: Polish, Ukrainian and Jewish, which each national memory has produced in their own way. We stated that Polish narrative memory is presented most numerously in the literature memory. Polish national memory depicts topos of multicultural interwar Drohobych primarily as a Polish city, and the Jewish and Ukrainian presence in it served as a complement to the whole picture of the city.

Keywords: multicultural city, memoirs, memory, competing discourse, narrator, city topos.